

Редакција

Проф. др Антонов Александар, Универзитет „Свети Климент Охридски“, Софија
Проф др. Бабић Миланка, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Доц. др Зубер Љубомир, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Prof. dr Kadum Vladimir, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Проф. др Кнежевић Саша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Крнета Драгољуб, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Кулић Рајко, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Лаушевић Саво, Универзитет Црне Горе
Проф. др Милисављевић Владимир, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Милошевић Божо, Универзитет у Новом Саду, Србија
Проф. др Павловић Златко, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Славиша Перић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Филомонова Ана, Славистички институт Руске академије наука, Москва
Prof. dr François Arnaud, Université Toulouse II - Le Mirail, Francuska

Радове у овој књизи су рецензирали:

Проф. др Аврамовић Зоран	Проф. др Кулић Мишо
Проф. др Богдановић Чурић Јасна	Проф. др Кулић Рајко
Проф. др Брчкало Бранка	Доц. др Максимовић Јелена
Проф. др Вулић Татјана	Проф. др Милетић Мићо
Проф. др Вукашиновић Желимир	Проф. др Милисављевић Владимир
Проф. др Вуковић Драго	Проф. др Милошевић Божо
Доц. др Гаврић Мирослав	Доц. др Милошевић-Шошо Биљана
Проф. др Говедарица Младенка	Проф. др Митровић Љубиша
Доц. др Ђурић Весна	Проф. др Мучибабић Милимир
Проф. др Жолт Лазар	Проф. др Павловић Златко
Доц. др Зечевић Нада	Проф. др Пејић Ратко
Доц. др Зубер Љубомир	Проф. др Пелемиш Момчило
Проф. др Зуковић Слађана	Проф. др Радић Радивој
Проф. др Илић Миле	Проф. др Ристић Лазо
Доц. др Јоргић Драженко	Проф. др Росић Тиодор
Проф. др Лаушевић Саво	Проф. др Сладоје Бошњак Биљана
Проф. др Кадум Владимир	Проф. др Стаматовић Александар
Доц. др Камерер Ева	Доц. др Станковић-Јанковић Тања
Проф. др Ковачевић Бранка	Проф. мр Ђеклић Невена
Проф. др Коларић Иван	Доц. др Чокорило Радмила
Доц. др Коледин Горјана	Проф. др Чокорило Радован
Проф. др Костић Станковић Милица	Доц. др Чолаковић Радомир
Доц. др Кошарац Бисерка	Проф. др Шарчевић Марко
Проф. др Крнета Драгољуб	Проф. др Шутовић Милојица

Зборник је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 8
том 2/1

НАУКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

ФИЛОЗОФСКЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 17 - 19. мај 2013.)

Пале, 2014

НАУЧНИ СКУП
НАУКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Књига 8
том 2/1

ФИЛОЗОФСКЕ НАУКЕ

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

За издавача:

Проф. др Миланка Бабић

Главни уредник:

Проф. др Владимир Милисављевић

Секретар редакције:

Проф. др Саша Кнежевић

Технички уредник и компјутерски слог:

Властимир Пантић

Лектура и коректура:

Доц. др Сања Куљанин

Доц. др Биљана Самарцић

Штампа:

“DIS COMPANY” д.о.о. Пале

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2014

COBISS.RS-ID 4257816

NASILJE APSOLUTNE BLIZINE: GLOBALIZACIJA I DETERITORIJALIZACIJA

Pojam globalizacije relativno je nov, ali dobar deo procesa i fenomena koje on obuhvata – nastanak svetskog građanskog društva, koje prevazilaze granice među narodima, ubrzanje dinamike razmene roba, usluga i informacija među različitim delovima sveta, koje rezultira i porastom njihove međusobne povezanosti – odavno su na delu u zapadnoj civilizaciji.¹ Zato nam jedan kratki citat iz Monteskejevog dela *O duhu zakona* o „globalizaciji“ može reći skoro isto toliko kao i neka savremena definicija ovog pojma. U odeljku *Duha zakona* (pod naslovom „Duh trgovine“) reč je o uticaju trgovine na odnose među ljudima i među nacijama i na njihov moral. Tu Monteskeje piše:

„Prirodni učinak trgovine je da vodi miru. Dva naroda koja trguju (*négo-cient*) jedan sa drugim stupaju u odnose međusobne zavisnosti: ako jedan od njih ima interes da kupi, drugi ima interes da proda; a svi savezi zasnivaju se na uzajamnim potrebama. Ali, ako duh trgovine ujedinjuje nacije, on ne ujedinjuje i pojedince. Vidimo da se u zemljama u kojima ljude pokreće jedino duh trgovine, trguje svim ljudskim radnjama i svim moralnim vrlinama: tu se i najmanje stvari, one koje čovečnost nalaže, čine ili daju za novac. Duh trgovine među ljudima proizvodi izvesno tačno osećanje za pravdu, koje je, s jedne strane, suprotstavljeno razbojništvu, a s druge strane onim moralnim vrlinama koje čine da se o svojim interesima ne raspravlja kruto, te da se oni mogu zapostaviti zarad interesa drugih“ (Montesquieu 1961: II, 8-9).

Iz ovog citata može se najpre razabrati da je Monteskeje video da je uticaj duha trgovine na čoveka i ljudsko društvo kompleksan i da se mora posmatrati na diferenciran način. Kada je reč o odnosima među pojedincima, duh trgovine doprinosi nastanku društva u kome se sve što se čini meri jedino novcem. U takvom društvu više nema mesta za neke vrline koje se smatraju veoma poželjnim, kakva je, na primer, tradicionalna „gostoljubivost“. Perspektiva se, međutim, menja kada se premostimo na ravan odnosa među narodima: na međunarodnom planu, smatra Monteskeje, duh trgovine ima blagotvorne učinke, pošto porast međuzavisnosti među različitim delovima sveta nesumnjivo stvara dispoziciju za mir.

Znači li to da je uticaj duha trgovine na odnose među pojedincima i na odnose među narodima radikalno različit – toliko različit da se mora obeležiti i

* vladimir.milisavljevic@yahoo.com

¹ Tekst je nastao u okviru projekata br. 41004 i 43007, koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

različitim vrednosnim predznakom? Poslednja rečenica iz gornjeg navoda pokazuje da to ipak nije slučaj: i kada je reč o pojedincima, duh trgovine ima pozitivan efekat pošto doprinosi razvoju „tačnog osećanja za pravdu“ – osećanja koje se, kao sposobnost određivanja prave mere, tj. sredine među ekstremima, može dovesti u vezu sa Aristotelovim pojmom komutativne pravde i, uopšte, sa njegovom definicijom vrline. Osećanje pravde o kojem je ovde reč podjednako je suprotno povređivanju tuđeg kao i prenebregavanju sopstvenog interesa. Prema tome, ono se ne protivi jedino preterivanju u gostoljubivosti, već i razbojništvu, koje je – takav zaključak se nameće – samo druga strana ove patrijarhalne vrline. Upravo o tome govori nastavak Monteskieovog teksta: „Potpuno izostajanje trgovine proizvodi, naprotiv, razbojništvo, koje Aristotel svrstava u načine sticanja. Njegov duh nikako nije suprotan nekima od moralnih vrlina: na primer, gostoljubivost, veoma retka u zemljama gde se trguje, može se pronaći u kod razbojničkih naroda u stepenu koji zadivljuje“ (Montesquieu 1961: II, 9).

Herojsko doba sa svojim vrlinama, ali i sa svojom sirovošću, mora, dakle, da ustupi mesto „prozi“ građanskog društva kao sistema nastalog radi međusobnog zadovoljavanja potreba (upor. Hegel 1986: I, 197-199). Ali, ta slika kod Monteskieja nema pesimističke ili nostalgичne tonove. Duh trgovine u celini pre podleže pozitivnom nego negativnom vrednovanju, i to kako na kolektivnoj tako i na individualnoj ravni. Tome je razlog činjenica da Monteskieje, za razliku od merkantilizma, koji trgovinske odnose posmatra jedino kao odnose takmičenja (prema načelu: „Moja dobit je tvoj gubitak“), smatra da su ti odnosi nastali iz obostranog interesa; na planu međunarodnih odnosa, to znači: pošto različite nacije imaju u izborilju različita dobra, one su prirodno zainteresovane za njihovu razmenu, i ova se dešava na obostranu korist; na tome se, nadalje, zasniva i povezanost među nacijama (upor. Hulliung 1976: 199).

Očigledno je da su ovi iskazi neposredno relevantni za razmatranje fenomena globalizacije. Da li, međutim, oni odgovaraju stvarnosti, ili nam samo nude njenu idealizovanu sliku? Monteskieje je jedan od rodonačelnika modernog evropskog liberalizma. Na njegovom načinu razmišljanja zasniva se optimizam koji krasi neoliberalne teoretičare globalizacije. Kao i Monteskieje, i oni su smatrali, a neki od njih su tog mišljenja i danas, da rast međuzavisnosti različitih delova sveta mora imati za svoj učinak uvećanje razumevanja i mira, kao i porast pravednosti u međunarodnim odnosima. Kod njih je na delu liberalna koncepcija, koju je prihvatao i Kant, da i antagonistički odnosi među subjektima mogu imati pacifikujuće dejstvo, te da, posredno, mogu dovesti i do podeljenog osećanja za ono što se naziva „zajedništvom sudbine“ (*community of fate*) čovečanstva.

Protiv takvih shvatanja govori, međutim, čitava istorija sveta, a posebno istorija evropske kolonizacije planete. Ona nas uči da se prilike koje idu na ruku svetskoj trgovini često najpre moraju stvarati nasilnim sredstvima. U radikalnijoj hipotezi može se reći da ova poslednja čak predstavlja integralni deo globalizacije privrede, trgovine, tehnike i informacija, ili njeno „naličje“. To bi značilo da svetska trgovina, kao i sveopšta međupovezanost koju ona stvara, za svoju pret-

postavku imaju odnose sile, te da „globalizacija“ ostaje trajno vezana za taj svoj kontekst nastanka.

U nastavku ovog teksta želeo bih da ukažem – oslanjajući se na postignuća kritičara fenomena globalizacije – na neke od razloga koji govore u prilog ovoj manje optimističkoj slici globalizovanog sveta kao sveta blizine i međupovezanosti i, konačno, da naznačim i jedan mogući pravac izmicanja njegovim prinudama.

1.

Pojam globalizacije nastao je šezdesetih godina prošloga veka – smatra se da mu je put otvorila Makluanova metafora o svetu kao „globalnom selu“ (upor. Scheuerman 2010) – svoj vrhunac je doživeo u vreme raspada bipolarne strukture sveta, a s dobrim razlozima se može tvrditi da je danas na zalasku. Neograničenom poverenju u pozitivni sadržaj ovog pojma najpre su se suprotstavili pripadnici alterglobalističkog pokreta. Oni su ostali privrženi shvatanju da međusobna povezanost između različitih delova sveta i njihova saradnja na zajedničkim problemima koji su po prirodi stvari globalni – kakvi su, na primer, problemi ekološke prirode – predstavlja autentičnu pozitivnu vrednost. Ipak, oni su istovremeno nastojali da ograniče negativne efekte ekonomske globalizacije zalaganjem za ideju pravde i jednog, u pogledu vrednosti, „novog“ sveta. Nakon globalne ekonomske krize koja je počela 2008. godine, a čiji efekti traju još i danas, postao je problematičan i čisto deskriptivni aspekt pojma globalizacije a ne samo vrednosni ideal koji on otelovljuje. Posebno se, s obzirom na efekte krize, čini sumnjivim shvatanje da globalizacija predstavlja, kako se ranije smatralo, linearno napredujući i ireverzibilan tok. Štaviše, koliko laik u oblasti „teorija globalizacije“ može da primeti, aktuelni procesi u svetskoj ekonomiji i trgovini danas se često opisuju na upravo suprotan način, naime u terminima opadajuće međuzavisnosti ili „deglobalizacije“.

Znači li to da se pojmu globalizacije mora odreći svaka empirijska i deskriptivna, kao i normativna vrednost? Istina je da bi mu se mnogo toga moglo staviti na teret. Jedan od razloga je i činjenica da već i sami termini kojima se globalizacija određuje imaju nivelišući karakter. Recimo, najfrekventniji među tim terminima, „međupovezanost“ (*interconnectedness*) ili „međuzavisnost“ (*interdependence*), o kojima je na svoj način govorio i Monteskje, pružaju lažnu sliku stvarnog stanja stvari, pošto, u najmanju ruku, prikrivaju asimetrični karakter odnosa dominacije i jednosmerne zavisnosti kojima se odlikuje današnja situacija u svetskoj ekonomiji i politici.

Iako je teško održati poverenje u ideal čiji je nosilac ovaj pojam, pa čak i u njegovu dijagnostičku vrednost, čini se da postoji jedan njegov činilac koji zaslužuje pažnju i otvara mogućnost dalje plodotvorne razrade, mada pre svega u kritičkoj vizuri. Reč je o prostornoj strani pojma globalizacije, dakle o činjenici da nas on obavezuje na osmišljavanje jedne nove logike prostora.

Većina predloženih definicija „globalizacije“ stavlja u prvi plan upravo tu semantičku komponentu termina. Takva je, na primer, uticajna definicija Dej-

vida Helda, kojom se globalizacija određuje kao „proces (ili skup procesa) koji otelovljuju preobražaj u prostornoj organizaciji društvenih odnosa – procenjen u smislu njihovog obima, intenziteta, brzine i uticaja – koji stvara transkontinentalne ili međuregionalne tokove i mreže delatnosti, interakcije i vršenja vlasti“ (Held/ MacGrew et al. 2003: 68). Ali, o kakvom preobražaju se tu zapravo radi? Neki od kritičara globalizacije u njoj prepoznaju slabo prikrivenu ekspanzionističku logiku, u kojoj vide nasleđe evropskog imperijalizma i kolonijalizma. Logika ekspanzije zaista se može uočiti kada je reč o procesima proširivanja velikih vojnih, industrijskih i trgovinskih sistema – kakvi su, na primer, multinacionalne korporacije – na čitavu planetu. Ali, to je samo najmanifestnija strana stvari: naimе, čini se da se osnovni i najznačajniji učinak procesa globalizacije, posebno s obzirom na uticaj tehničkih dostignuća koja je podržavaju, sastoji u kontrakciji ili „kompresiji“, u „skupljanju“ sveta ili zemlje. U tom pravcu ukazuje prvi deo definicije ovog pojma koju je dao jedan američki teoretičar globalizacije: „Globalizacija kao pojam odnosi se kako na kompresiju (*compression*) sveta tako i na jačanje svesti o svetu kao celini“ (Robertson 1992: 8; pored „kompresije“, termin koji ovaj autor koristi je i „skupljanje“, *shrinking*).

2.

„Skupljanje“ ili „kompresija“ sveta odgovorni su za doživljaj apsolutne blizine svega što postoji na bilo kojoj tački planete, doživljaj koji predstavlja karakterističnu crtu iskustva savremenog čoveka. S obzirom da se i razdaljine mogu izraziti vremenom, može se reći da blizina i udaljenost nisu samo prostorne već i vremenske kategorije. Ako se to ima u vidu, nameće se zaključak da je skupljanje sveta proisteklo iz porasta brzine sredstava transporta i komunikacije, koji u današnje vreme omogućuje, bar u načelu, virtuelnu prisutnost čoveka u svakom trenutku i na bilo kom mestu u svetu.

Nije trebalo čekati svemirski brod ili internet, pa čak ni avion da bi se ovaj porast brzine u istoriji mogao konstatovati. Prvo istinski revolucionarno iskustvo ubrzanja karakteristično za savremeni svet donela je železnica, čija je „mreža“ već predstavljala globalizovani svet *in nuce* (poput „svetske mreže“ u smislu interneta, ni „železnička mreža“ nema početka niti kraja). Hajnrih Hajne bio je među prvima koji su shvatili da se osnovni učinak ovog „providencijalnog događaja“, koji će, kako je on rekao, „promeniti boju i lik života“, sastoji u promeni naših pojmova prostora i vremena. U svojim pismima iz Pariza on piše (dopis je datiran 5. maja 1843. godine): „Železnica ubija prostor, a preostaje još samo vreme. Kad bismo samo još imali novca da i njega ubijemo kako priliči! Za tri i po sata stiže se u Orlean, za isto vreme u Ruan. Šta će tek biti kada budu izvedene linije za Belgiju i Nemačku i kada se one povežu sa tamošnjim putevima! Čini mi se kao da se planine i šume svih zemalja primiču Parizu. Već osećam miris nemačkih lipa; pred mojim vratima razbijaju se talasi Severnog mora“ (Heine 1972: VI, 477-478; up. Scheuerman 2010). Kako se može razabrati iz Hajneovog teksta, suštinska crta novog sveta brzine transporta, a time i blizine svih mesta, trebalo bi da bude otvorenost različitih mogućnosti, a ne postojanje

unapred definisanih odredišta. U razgovoru koji se, decenijama kasnije, vodi o poželjnosti železničke pruge koju su u Bosni izgradile austrougarske vlasti, junak Andrićevog romana *Na Drini ćuprija*, Alihodža, pokazuje da ga je vreme pregazilo upravo time što posmatra železnicu samo kao sredstvo koje se mora vrednovati instrumentalno, tj. jedino polazeći od ciljeva čije postizanje omogućuje, i tako zanemaruje svima „očiglednu“ činjenicu da brzina *sama po sebi* predstavlja vrednost: „Onima koji su se hvalili brzinom kojom sada svršavaju poslove i računali koliko se uštedi vremena, napora i novca, on je zlovoljno odgovarao da nije važno koliko čovek vremena uštedi, nego šta s tim ušteđenim vremenom radi; ako ga na zlo upotrebi, onda bi bolje bilo da ga nema. Dokazivao je da nije glavno pitanje da li čovek brzo ide, nego kud ide i po kakvom poslu, i da, prema tome, brzina ne znači uvek i preimućstvo. – Ako ideš u džehe-nem, bolje ti je da ideš polako, – govorio je jetko jednom mladom trgovčiću [...]“ (Andrić 1964: 220).

U novije vreme, Pol Virilio razvio je koncept nauke o brzini ili „dromologije“ (od grčke reči *dromos*, koja označava trku ili trkalište). Polazeći od te koncepcije, on globalizaciju sasvim poistovećuje sa „brzinom“, definiše globalizaciju kao najveću brzinu koja se može postići: „globalizacija je brzina svetlosti“ (Virilio 2000b). Šta ovo jednačenje treba da znači?

Virilio shvata prostor kao oblikovan vektorima kretanja i brzine. U ovoj perspektivi, kompresija sveta o kojoj govore savremene definicije globalizacije može se shvatiti kao rezultat sve većeg rasta brzine savremenih tehnologija transporta i komunikacije. Odgovarajuće procese Virilio je analizirao u sedamdesetim godinama prošloga veka. Kada se iz njegovih analiza izvuku poslednje konsekvence, nameće se zaključak da je tendencija sve većeg ubrzanja zapravo okrenuta protiv zemaljskog „globusa“ shvaćenog kao fiksna veličina ili datost. Globalizacija ostavlja planeti još samo rezidualni karakter. Kako Virilio kaže, „povezivanje svih mesta, svake materije“ čini da „planetarna masa nije više ništa drugo do 'kritična masa', sediment koji je proizašao iz krajnjeg umanjenja vremena odgovora, zastrašujućeg međusobnog trenja mestâ i elemenata koji su još juče bili odeliti i razdvojeni tamponom distance, koji je iznenada postao anahron“ (Virilio 1977: 134).

Na način koji donekle podseća na Hajnea, Virilio govori o brzini transporta i komunikacije kao o negaciji prostora: kontrakcija svih distanci znači ukidanje mesta u ne-mestu, de-lokalizaciju, koja dopušta da opstane još samo vreme (Virilio 1977: 131-134). Međutim, Viriliova originalnost pre svega leži u načinu na koji on objašnjava nastanak imperativa brzine. Kako on smatra, taj imperativ se izvodi iz zahteva ratne strateške situacije, on stoji u vezi sa primenom vojne sile, ili bar sa mogućnošću njene primene. Tehnološke inovacije kojima se pospešuje brzina kretanja i prenosa podataka imaju svoj razlog postojanja u neophodnosti da se protivniku parira u što kraćem vremenskom intervalu. One imaju svoj pravi smisao u kontekstu strateškog napredovanja, dakle, s obzirom na pobedu nad protivnikom kao krajnji cilj (o tome svedoči i vojno poreklo najnovije tehnike za prenos podataka, interneta).

Tako se pomenuto jednačenje između „globalizacije“ i „brzine“ može proširiti: ako je globalizacija identična sa brzinom, brzina je sa svoje strane jednaka nasilju ili sili.² To, dalje, znači da je globalizacija u krajnjoj liniji rezultat razvoja vojnih tehnologija: „sveukupnost planete (*l'ensemble planétaire*) se skuplja u ritmu napredovanja trke u naoružanju“ – ritmu u kojem napreduje i sama istorija (Virilio 1977: 74, 133) – a globalni, „panoptički“ pogled na planetu je pre svega vojni pogled na svet (up. Virilio 2000a: 19-33).

Skicirana geneza situacije apsolutne blizine, koja je postala sinonim za globalizaciju, pokazuje zašto ta blizina ne otvara samo nove mogućnosti komunikacije, već donosi i nove oblike nasilja i agresije; što više brzina raste, to više opada čovekova sloboda (Virilio 1977: 139). Stalna dostupnost koju omogućuje mobilni telefon, koja već i u svakodnevnim situacijama nepodnošljivo ugrožava intimnost, može se uporediti sa neprekidnom izloženošću mogućnosti da se postane predmet satelitskog nadziranja ili žrtva terorističkog napada (uključujući i državni terorizam), npr. meta „pametne bombe“, krstareće rakete ili bespilotne letelice (Virilio 2000b). Globalizacija za sobom povlači i mogućnost globalne „kontrole informacija“, tj. globalnu manipulaciju kao dezinformaciju. Polazeći od ovih pretpostavki, ona se može shvatiti kao „metapolitički poduhvat usmeren na transformaciju planete u jedinstvenu urbanu pustinju“ (Virilio 2000a: 79).³

Još jedna mogućnost kritike globalizacijskih procesa proizlazi iz načina na koji ona menjaju čovekovu sopstvenu percepciju sveta i drugih ljudi – naime, iz činjenice da apsolutna blizina zapravo onemogućava sagledavanje, koje uopšte nije moguće bez izvesne distance. Kao što je primetio Žan Bodrijar, diktat apsolutne blizine, razotkrivanja i vidljivosti svih stvari paradoksalno se preokreće u opscenost u smislu nedostatka svake „scene“, tj. skrivanja, iluzije ili tajne koja je neophodna da bi se bilo šta moglo videti: „Opscenost je apsolutna blizina viđene stvari, uranjanje pogleda u ekran viđenja – hipervidenje u gro planu, dimenzija bez odmak, totalno mešanje pogleda sa onim što on vidi“.⁴

² S druge strane, smatra Virilio, sila (*force*) ili nasilje (*violence*) mogu se svesti na samo kretanje: brzina je sam rat, ili bar „suština rata“ (Virilio 1977: 46, 136; Virilio 2000a: 8). S tim u vezi, on navodi izreku koja se pripisuje Fridrihu Velikom, prema kojoj „pobeđivati znači napredovati“ (Virilio 1977: 97). Veza između brzine i nasilja može se otkriti i u polisemiji termina „običnog jezika“: tako, na primer, navodi Virilio, francuski pridev „živ“ (*vif*) istovremeno označava život, zatim brzinu (čemu bi na srpskom odgovarala „živost“), kao u izrazu za pokretačku silu („živa sila“, franc. *force vive*), i, konačno, konotira agresivnost, odnosno nasilje, koje je, opet, uslov „preživljavanja“ (Virilio 1977: 54).

³ Up. Viriliovu knjigu o bombardovanju Srbije, posebno kada je reč o planetarnim tehnologijama koje su u njemu korišćene. Virilio shvata taj čin upravo kao „globalistički puč“ jedne anacionalne naoružane grupe (NATO). Prema njegovom tumačenju, taj događaj predstavlja presudan korak u procesu „geografske dekompozicije nacija u Evropi i širom sveta“, kao i „početak kraja“ demokratskog modela vlasti (Virilio 2000a: 73-76).

⁴ Već Varon dovodi u vezu etimologiju prideva *obscenus* (ili *obscaenus*) sa „scenom“: „Bestidno“ (*obscaenum*) se izvodi iz „pozornice“ (*scaena*)“. Ali Varon dalje

Najočigledniji primer opscenosti je pornografija, ali se opscenost u savremenom svetu ne ograničava samo na ovu. Već kapitalistički princip „slobodnog prometa“ robe i kapitala je opscen, jer uključuje ekstatičku vidljivost, prozirnost i promiskuitet svih stvari: kako Bodrijar upozorava, već Marks je razotkrio „opscenost robe, koja stoji u vezi sa gnusnim načelom njene slobodne cirkulacije“ (Baudrillard 1983a: 62, 73). Ovom blizinom i pomešanošću u još većoj meri je obeležen način na koji funkcionišu informacija i komunikacija, koje se predstavljaju kao ostvarenje naloga da se svet „doveđe“ do primaoca informacije, da se učini apsolutno dostupnim i vidljivim. Taj navodni cilj informacije pretvara se u svoju suprotnost. Apsolutna blizina i vidljivost sveta, „pornografija“ informacije i komunikacije rezultiraju ukidanjem njihovog recipijenta, jer uništavaju sposobnost viđenja. Iz „prevelike blizine svih stvari“, koja ukida svaku unutrašnjost i intimnost, proizlazi novi oblik šizofrenije. Sam primalac pretvara se u ekran preko kojeg prelaze slike i informacije a da on nije u mogućnosti da se tome odupre (Baudrillard 1983a: 74-76).

3.

Da li postoje konkretne tačke oslonca za otpor tom diktatu apsolutne blizine, i gde bi za njima trebalo tragati? Očigledno je da se alternativa teško može pronaći u primamljivijim opisima globalizacije kao procesa koji bi morao rezultirati nastankom jednog harmonično povezanog, pacifističkog svetskog društva. Tu bi mogao biti od pomoći jedan drugi pojam, koji je, ponekad sve do nerazlučivosti, srodan sa pojmom globalizacije i deli neke od njegovih dvosmislenosti, ali se ipak od ovog razlikuje.

Reč je o pojmu deteritorijalizacije, dakle, o jednoj kategoriji koja se takođe odlikuje „spacijalnim“ karakterom, a koju su osmislili Delez i Guatari (1980). Taj pojam, koji je nastao na razmeđu različitih pravaca istraživanja – geografskih, bioloških i psihoanalitičkih – ima potencijalno emancipatorski sadržaj, budući da označava oslobađanje čoveka ili živog organizma uopšte od njegove vezanosti za određenu teritoriju. U biološkom kontekstu, deteritorijalizacija takođe može da znači oslobađanje nekog organa od funkcije koju je ranije vršio – u tom smislu se, na primer, prednji udovi kod čoveka „deteritorijalizuju“ u ruke – i njegovo otvaranje prema novim mogućnostima. Upravo kao i globalizacija, „deteritorijalizacija“ takođe označava ukidanje granica, uključujući i državne granice kojima je površina zemlje izdvojena, i otvara slobodne prostore „nomadskog“ kretanja. Zbog toga je pojam deteritorijalizacije okrenut i protiv nasilja na koje država ima monopol. Ali, time istovremeno dolazimo i do ambivalencije ovog pojma, koju kritičari Deleza i Guatarija često ističu: deteritorijalizacijom se ne odlikuje samo nomadski, oslobađajući aspekt čovekove egzistencije, već i „slobodno“ kretanje robe i kapitala. To kretanje se takođe više ne obazire na granice između suverenih država, a ima očigledno nasilne i porobljujuće efekte. Ta-

piše: „Stoga se ono sramotno (*turpe*) naziva bestidnim (*obscaenum*), jer se ne sme otvoreno reći osim na pozornici (*in scaena*)“ (Varro: I, 351-353). Shvatajući opscenost kao rezultat *nestajanja* scene, Bodrijar izokreće Varonovu tezu o poreklu ovog termina.

ko su, na primer, velike korporacije visoko razvijenih zemalja razvile strategiju delokalizacije „prljavih“ industrija u siromašne delove sveta, koja, osim što doprinosi očuvanju lokalne životne sredine, dopušta da se jeftina radna snaga koristi bez visokih troškova i drugih neprijatnosti koje nameće masovna imigracija. Pokazuje se, dakle, da slobodan tok kapitala, tj. *njegova* „deteritorijalizacija“, ne otvara mogućnosti za slobodno kretanje ljudi na planeti, već mu faktički stoji na putu. Drugi primer za dvosmislenost pojma deteritorijalizacije je svetski terorizam, koji se u ovom ključu može shvatiti upravo kao primer „deteritorijalizovanog“, ako ne čak i „nomadskog“ nasilja.

Odatle proizlazi da pojam deteritorijalizacije sam po sebi ne može biti dovoljan oslonac za osmišljavanje eventualnog otpora, pa ni pukog izmicanja nasilju. Delezov i Guatarijev koncept „nomadologije“ suočava se sa starom teškoćom kritičke teorije društva, na koju je, posebno s obzirom na avangardnu umetnost, upozoravao Adorno: sistemi dominacije u savremenom svetu već unapred uzimaju u obzir i predupređuju mogućnost otpora ili akta pobune, ili – u terminologiji koja je bliža Delezu – „događaja“ koji bi ih mogao poljuljati. Da bi se sistem globalnog nasilja, ili nasilja apsolutne blizine, mogao dovesti u pitanje, mora se izvršiti korekcija, ili bar dopuna Delezovog i Guatarijevog pojma deteritorijalizacije. To pre svega znači da se deteritorijalizacija ne sme shvatiti jedino u smislu rušenja svih već postojećih granica – taj proces je već uveliko na delu u globalizovanom svetu i čak predstavlja jedno od njegovih glavnih obeležja – već pre svega kao udaljavanje, tj. kao ponovno zadobijanje dimenzije distance.

U tom pravcu ukazuje koncept koji je Bodrijar razvio u jednoj od svojih ranijih knjiga, u kojoj je prinudi na pokazivanje, kojom se odlikuje savremeni svet i princip koji njime vlada – princip „proizvođenja“ (*la production*) i komunikacije – suprotstavio strategiju „zavođenja“ (*la séduction*), pri čemu ovaj poslednji pojam seže van granica onoga što se pod njim obično podrazumeva (Baudrillard 1979: 55-56). Bodrijarova poenta zasniva se na dvosmislenosti odgovarajućih francuske reči, pošto „produkcija“ ne označava samo proizvodnju već i „pokazivanje“, u smislu prinude na potpunu prozornost i približavanje, koju Bodrijar kritikuje. S druge strane, „zavođenje“ se zasniva na skrivanju i iluziji, ali i na skretanju (sa „pravog puta“), odvajanju i distanci (upor. Baudrillard 1979: 50): na latinskom, *seductus* pre svega znači „odvojen“ ili „udaljen“. Bodrijar pokazuje da je „transcendentna“ estetika zavodenja neodvojiva od igre prisutnosti / odsutnosti i, utoliko upravo od dimenzije udaljenosti (Baudrillard 1979: 117-118). Bodrijarovo „zavođenje“ u tom smislu predstavlja suprotnost opscenosti, koja je upravo rezultat „kolapsa estetičke distance“ (Baudrillard 1990: 55); da bi se moglo izaći na kraj sa opscenošću, da bi se ponovo omogućila „scena“ i viđenje, distanca se mora obnoviti (upor. Baudrillard 1983b: 84).

Shvatanje deteritorijalizacije i zavodenja kao kretanja udaljavanja predstavljalo bi, na prvi pogled, dijametralnu suprotnost Hajdegerovom poimanju čoveka, o kojem je reč u njegovoj sintagmi kojim se „tu-bivstvovanje“ opisuje kao „bitno raz-daljujuće“ (*Dasein ist wesenhaft ent-fernend*, pri čemu *ent-fernen* za Hajdegera znači: iščezavanje daljine, ili, doslovno, „činjenje da daljina nestane“,

Verschwendenmachen der Ferne) (Heidegger 1967: 105). Ipak, ono je u izvesnom pogledu srodno Hajdegerovoj kasnijoj koncepciji zemlje (*Erde*) kao neiscrpnog izvorišta mogućnosti, ali izvorišta koje se nikada ne može potpuno razotkriti niti izneti na videlo. Taj Hajdegerov pojam dopušta da se zamisli svojevrsna „de-kompresija“ sveta. U istom pravcu ukazuje Delezovo i Guatarijevo shvatanje zemlje kao „rezerve“ onoga virtuelnog, koja čini mogućim kretanje deteritorijalizacije ili udaljavanja (Heidegger 1977: 33-35). Taj pojam zemlje značio bi potpunu suprotnost globalizovanog sveta i njegovog diktata blizine, sveta koji je Hajdeger već 1950. godine opisao upravo u terminima „skupljanja“ (*Einschrumpfen*) svih razdaljina – kao svet iz koga je uklonjena svaka mogućnost daljine i distance (Heidegger 2000: 166-167; upor. Scheuerman 2010).⁵ Na tragu takvog pojma zemlje pokazuju se, kao na kritičkoj foliji, neke od aporija globalizacije kao procesa koji nas, umesto prema novim mogućnostima, vodi ka sve većem zatvaranju sveta.

Literatura

- Andrić 1964: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Zagreb: Mladost.
- Baudrillard 1979: Jean Baudrillard, *De la séduction*, Paris: Denoël.
- Baudrillard 1983a: Jean Baudrillard, *Les stratégies fatales* Paris: Grasset.
- Baudrillard 1983b: Jean Baudrillard, *In the Shadow of Silent Minorities*, New York: Semiotext(e).
- Deleuze/Guattari 1980: Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mille plateaux (Capitalisme et schizophrénie II)*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Hegel 1986 : Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik I-III*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heidegger 1967: Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger 1977: Martin Heidegger, *Holzwege*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger 2000: Martin Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heine 1972: Heinrich Heine, *Werke und Briefe in zehn Bänden*, Berlin und Weimar: Aufbau Verlag.
- Held/Mac Grew et al. 2003: David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, „Rethinking Globalization“, u: David Held, Anthony McGrew (eds.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press.
- Hullung 1976: Mark Hullung, *Montesquieu and the Old Regime*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Montesquieu 1961: Montesquieu, *De l'Esprit des lois I-II*, Paris: Garnier Frères.

⁵ U ovom tekstu Hajdeger nastoji da zadobije i jedan pozitivni pojam blizine (*Nähe*); takva blizina, međutim, ne predstavlja suprotnost „daljini“, i ne može se izjednačiti sa „apsolutnom blizinom“ kao odsustvom odstojanja.

- Robertson 1992: Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage Publications.
- Scheuerman 2010: Scheuerman, William, "Globalization", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2010 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/globalization/>.
- Varro 1938: Varro, *On the Latin Language I-II* (izd. Roland G. Kent), London: William Heinemann Ltd.
- Virilio 1977: Paul Virilio, *Vitesse et politique*, Paris: Galilée.
- Virilio 2000a: Paul Virilio, *Strategy of Deception*, London/New York: Verso.
- Virilio 2000b: Paul Virilio, "The Kosovo War Took Place In Orbital Space" (Paul Virilio in Conversation with John Armitage), Date Published: 10/18/2000, www.ctheory.net/articles.aspx?id=132.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

001:316.32(082)

НАУЧНИ скуп Наука и глобализација (2013 ; Пале)

Наука и глобализација : зборник радова са Научног скупа,
Пале, 17-19. мај 2013. / [главни уредник Владимир Милисављевић].
- Пале : Филозофски факултет, 2014 (Пале : Dis Company). - 677 стр.
: граф. прикази, табеле ; 25 цм. - (Поседна издања Научни скупови.
Филозофске науке ; Књ. 8. том 2/1)

Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Библиографија уз сваки рад. -
Summary.

ISBN 978-99938-47-57-1

COBISS.RS-ID 4257816